

RAPORTURI ALE CURȚII PRINCEPELUI SIGISMUND BÁTHORY CU IERARHIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL ULTIMULUI DECENIU AL SECOLULUI AL XVI-LEA

Istoria instituțiilor medievale nealterat românești din Transilvania se restringe, — ca urmare a unor condiții create de către dominația străină, — la cnezate, împreună cu emanațiile lor (voievodate, crâinicii etc.), și la biserica ortodoxă. Fiecare dintre ele urmează încă procesul de reconstituire, de la simpla descoperire și integrare în geografie și cronologie, pînă la dezvăluirea mecanismelor de funcționare.

Între volumele de manuscrise conservate în cadrul Colecțiilor speciale din Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, ne-a fost semnalat unul care conținea date inedite și importante privitoare la istoria bisericii ortodoxe române din Transilvania¹. Manuscrisul nr. 999 a fost redactat pe un număr de peste 160 de file. Sfirșitul nu s-a păstrat. Fără să intrăm aici în alte amănunte externe, vom face doar remarca, că merită din plin un studiu special de diplomatică și un indice de conținut. Substanța îi este formată din copii de documente pentru uzul și practica notarială și de cancelarie. Este, cu alte cuvinte, un stilionar sau formular.

Documentele-modele sînt recoltate dintre cele emise de cancelaria princiară ardeleană. Numele principelui Sigismund Báthory este cel mai des scris în protocoalele inițiale. Doar cîteva documente sînt în limba maghiară, în rest ele sînt latine. Criteriul utilității și „modernității“ a impus scribului cu ambiții de notar să copieze cît mai multe formule uzitate. Toate nu s-au putut însă alege din domnia lui Sigismund Báthory, dar niciunul nu pare să iasă din secolul al XVI-lea. Începutul manuscrisului a fost făcut în anul 1592. A continuat pînă prin 1594, cînd, se pare, printr-o altă mînă, a ajuns la 1595. Sfirșitul, așa trunchiat cum se află, este realizat tot de prima mînă, dar fără să putem ști exact pînă la ce an.

Dincolo de rostul de îndreptar notarial de cancelarie, stilionarul este plin de informații concrete, parțial trunchiate, dar în mare parte valorificabile. Regăsim astfel date bogate privitoare la realitățile Banatului, românii din Hunedoara ori Maramureș, nobili și iobagi, negustori sași și militari secui, refugiați munteni, oameni din anturajul princiar (arhitecți, bucătari etc.), preoți, orășeni. Găsim de asemenea tratatul de la Alba Iulia, încheiat între boierii munteni și Sigismund Báthory.

Înainte de a ne opri la actele pe care ne-am propus să le analizăm, vom face semnalarea prezenței unui înscris privind decimele parohului din Șimleu (f. 72), altele privitoare la oficialitățile comitatului Crasna (f. 123—123 v. 134 v—135) ori Solnocurilor, fără a mai pune la socoteală re-

---

¹ Datorăm mulțumiri colegului dr. Andrei Kovács, de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, care a descoperit și ne-a indicat documentele de care ne ocupăm.

ferințele la familii și domenii nobiliare tangente cu părțile de nord ale Transilvaniei.

Prin mulțimea celor aproape 400 de formulare pe care învățăcelul le-a adunat pentru a le utiliza în timpul și locul potrivit, ne-au reținut atenția, așa cum afirmasem inițial câteva care privesc organizarea bisericii românești în vremurile principelui Sigismund Báthory. Locul în care le regăsim le conferă caracter de generalitate, frecvență și autenticitate validată de cancelaria princiară.

Datarea celor trei piese, numerotate și anexate acestor pagini, se asigură mai întâi din poziția pe care o ocupă. Anul de emitere poate fi cu mare probabilitate 1592, sigur este doar intervalul de la urcarea pe tron a lui Sigismund Báthory și anul menționat. În actul nr. 3, copistul a lăsat neînlocuit cu inițiala care ascundea numele proprii, numele lui Cristofor Keresztury de *Szentbenedek*, căpitanul Chioarului. Pe câte știm, numirea sa în funcție s-a făcut în anul 1589, după depunerea predecesorului său, Ladislau Brinyi. Pe baza acestor elemente am avea rezolvarea cronologiei, prin intervalul anilor 1589—1592.

Ne aflăm deci în vremurile în care ierarhia bisericii ortodoxe din Transilvania era împărțită între episcopul Ioan de la Prislop, la Alba Iulia, și episcopul Spiridon, la Vad. Piesele nr. 1 și 2 îi puteau privi pe amândoi, deopotrivă. În schimb, cel de-al treilea act îl numește pe Spiridon. Drept urmare, vom zăbovi ceva mai mult asupra lui. Nu se știe exact anul în care a ocupat scaunul vlădicesc de la Vad. O numire datează din 6 februarie 1585. Actul nu seamănă cu o confirmare în funcție, cum s-a crezut a fi², spre a argumenta o opinie a lui Nicolae Iorga, care pretindea că l-a urmat pe episcopul Eftimie, din 1579⁴. Confirmarea lui Spiridon trebuia dată încă de Cristofor Báthory, apoi obligatoriu la începutul domniei lui Sigismund Báthory, nu la câțiva ani de la acel moment. Ar fi fost cu totul anormal să se întâmple altfel, căci fără privilegiu princiar, episcopul era ca și invalidat. Chiar schimbarea lui Spiridon, de către Mihai Viteazul, demonstra autoritatea și competența principilor în numirea și depunerea episcopilor români. Se poate presupune că același Spiridon a fost identic cu egumenul mănăstirii Cerna din Hunedoara, tocmai înainte de 1585, dar puțin probabil înainte de anul 1579⁵. Păstorierea sa la Vad, foarte lungă, de aproape 40 de ani (1579—1599, 1605—1615), pe câte se pare, neîncheiată prin moarte, nu a produs nici ea vreo suspiciune. Pe baza argumentelor invocate, noi credem că Spiridon a ocupat episcopatul abia în anul 1585, mai probabil după o vacanță episcopală la Vad, căci altfel predecesorul i-ar fi fost arătat.

De la început, principele Sigismund Báthory a adăugat jurisdicției vechi a lui Eftimie, care cuprindea comitatele Turda, Cluj, Dăbica și Solnocul Interior, și pe aceea asupra Crasnei și Solnocului de Mijloc⁶. Chioarul va apare abia peste câteva decenii în lista teritoriilor administrate și nu pentru că nu exista dinainte în raza de competență, ci pentru că rolul său va crește din optica princiară. Evoluția ulterioară a evenimentelor ne dovedește că Spiridon, pe lângă faptul că și-a realizat ambițiile de creștere a autorității sale teritoriale până în Maramureș și spre sud, în concurență cu episcopia Muncaciului și cu mitropolia Ardealului, a slujit cu credință casa Báthoreștilor. Inlocuirea de către Mihai Viteazul și repunerea în scaun de către Sigismund Báthory, pledază din plin pentru încadrarea sa în jocul intereselor politice de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor.

² J. Kádár, *Szolnok—Dobokavármegye monographiája*, VII, Dées, 1905, p. 342. Totuși pare semnalat în funcție și în anii 1584—1585, cf. J. Kemény, *Appendix Diplomatarii*, vol. 12, p. 306; vol. 13, p. 35. Mss. Bibl. Acad. R.S.R. Cluj-Napoca.

³ N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*. Budapesta, 1905, p. 12.

⁴ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*. București, 1902, p. 329; N. Dobrescu, *op. cit.*, loc. cit. Dar A. Bunea (*Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagului, Silvașului și Belgradului*, Blaș, 1902, p. 57) și M. Păcurariu, (*Istoria Bisericii ortodoxe române*. I. București, 1980, p. 489) afirmă că succesiunea s-a produs „prin 1576“.

⁵ A. A. Rusu, în *AIIA*, 27, 1985—1986, p. 346.

⁶ Vezi A. Bunea, *op. cit.*, loc. cit.

Să vedem însă ce aduc nou documentele noastre. Primul act, denumit *Episcopatus volachalis* (vezi anexa, nr. 1), revine peste 70 de file într-o formă aproape identică, dar cu titlu mai corect, de *Alia visitatoria [ecclesiarum] pro Valacho*. Trebuie deci socotit un fel de salvconduct princiar acordat în situații de vizitațiune canonică. Dar să-l analizăm în amănunt. Din adresă rezultă că scrisoarea principelui se adresa slujbașilor, poate și nobililor deținători de jobagi, preoți și biserici românești. Se explică apoi că prin alte scrisori princiare, la sfatul și rugămintea mai multor sfinctici ai tronului, ca și pentru meritele evlavioase ale celui personaj anonim, a fost ales și stă și acum în slujba de episcop și superintendent general al bisericilor românilor din țara Transilvaniei. Același episcop trebuia să lucreze potrivit și util, iar cuvîntul credinței să-l împărtășe deplin și sincer în biserici, în limba română. Zăbovind asupra acestor rînduri, trecem ușor peste modalitatea în care se considera ales episcopul, respectiv prin bunăvoința princiară, la îndemnul sfincticilor, și vom reamena titlul și atribuțiile sale. Numindu-l superintendent general și îngrijitor al slujbelor în limba română, actul face buna dovadă că se inscria într-o tradiție de presiune calvină ce fusese instaurată în vremurile lui Ioan Sigismund Zapolya. Titlul de superintendent apare atribuit episcopilor ortodocși români consecvent în toate actele de numite, confirmare ori cele legate de alte pricini ce-l privesc, încă din timpul lui Ștefan Báthory⁷. Dar, în niciunul dintre actele publicate nu se stipula uzitarea limbii române. Se naște deci întrebarea dacă nu cumva piesa în discuție era destinată episcopului calvin român. Răspunsul pare negativ avînd în vedere politica religioasă princiară, respectiv alungarea superintendenților calvin maghiar și nenumirea de succesor a lui Mihail din Turdaș, în fruntea dizidenței calvine românești⁸. Este neîndoios că Sigismund Báthory, deși catolic, era constrîns de anturajul său calvin la o linie de conduită de oarecare tradiție la curte, față de ierarhia bisericii ortodoxe. De prisos să o mai scriem, că urmărirea întocmai a obligației trasate inițial episcopului, probabil la numire, dar nu în scris, se disocia, în optica princiară, de aceea a cercurilor, chiar influente, calvine, așa încît rigoarea nu ținea decît de formă și poate de conjuncturile locale. Oricum trebuie să reținem, în termenii formulați mai sus, că la sfîrșitul veacului al XVI-lea, tutela calvină se dorea a fi menținută asupra bisericii românești din Transilvania.

În final se arată miezul și puterea actului. Se scrie deci că atunci cînd episcopul ori inlocuitorul sau trimisul său își va exercita atribuțiile episcopale predîcînd ori oficiînd în slujbe, adunînd darurile cuvenite autorității sale, ei să fie feriți de toate violențele și să li se asigure peste tot siguranța. Ce înțelegem de aici? În primul rînd dificultatea exercitării obligațiilor canonice ortodoxe. Chiar cu statutul semioficios procurat de asocierea formală cu calvinii, oamenii bisericii ortodoxe nu dobîndeau starea care să le asigure respectul și siguranța cuvenită unor fețe bisericești recunoscute. Faptul demonstrează neintegrarea ortodoxă între recepti, dar și conștiința celorlalți de acest lucru, de unde libertatea de a săvîrși ceea ce nu îndrăzneau față de aparținătorii tetrarhiei religioase pe cale de a se constituționaliza.

Necesitatea juridică a privilegiilor de vizitațiune canonică rezulta din constrîngerea unor hotărîri dietale. În 1571 se hotărîse deja limitarea acțiunilor episcopilor români, ca în 1588, în dieta de la Mediaș, să se stipuleze expres ca „episcopii de rit grecesc să nu poată face vizitațiune canonică prin moșia nimănu, fără știrea stăpînilor”⁹. Privilegiu de vizitațiune canonică se acordau și celorlalți ierarhi, din alte religii. O dovadă sigură este unul inserat în stîlionarul nostru, la nr. 296, chiar înaintea unuia dintre cele două formule de vizitațiune canonică pentru români¹⁰. El se referea la Dăbica, dar cuprînsul său, deși avertiza și el pe slujbași avea alte tonalități legate de aplanarea conflictelor interne din biserică respectivă.

Al treilea document are titlul *Pastoris Valachi ab secundis nuptiis e munere depositi ad idem officium restituti*. Și inspirația lui pare să fie tot de origine cal-

⁷ *Ibidem*, și p. 61, 65, 73—75.

⁸ *Ibidem*, p. 62; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 483—484.

⁹ *Monumenta Comititalia regni Transylvaniae*, II. Budapesta, 1877, p. 507; III, p. 240; A. Bunea, *op. cit.*, p. 63; Juhász I., *A reformáció az Erdélyi románok között*, Cluj, 1940, p. 45.

¹⁰ Ms. 999, f. 1103 v. — 104. Despre acesta vezi și mai jos.

vină, căci, principele, catolic, nu ar fi promovat de la sine o cutumă neobișnuită propriei sale biserici. Chiar preambulul declară răspicat că este împotriva dreptului dumnezeiesc și omenesc ca preoții din „secta“ greacă să fie depuși din oficiu dacă la moartea primei soții își iau o a doua. Și aici reapare intervenția sfințicilor care sugerează negarea răspopirii, în fond nu atât protecția în sine a popii Toma din Chioar, cit eludarea deliberată a unui canon foarte ortodox. Deci, continuă principele, pentru ca toți românii și preoții din țară trebuie să se supună puterii și judecării sale, el poruncește ca Toma, căsătorit a doua oară, după văduvie, să reintre în preoția luată și, în același timp, în toate drepturile sale vechi, de dinainte. Dacă anterior analizasem un document în sprijinul bisericii românești, acum este un abuz săvârșit fără ezitare. De luare la cunoștință sînt învredniciți nobilii, slujbașii comitatelor, căpitanul Chioarului și abia în urmă, Spiridon, episcopul bisericilor românești. Succesiunea relevă scara considerației. Acesta este felul de act tipic care trebuie că a prevalat în emisiunile cancelariei princiere față de biserica românească, traducînd în scris atitudinile reale. În fond ele, ca și acestea de acum, semnificau liberul arbitru în organizarea administrației ecclesiastice, ciuntirea gravă a autorității ierarhiilor, încălcarea flagrantă a canoanelor.

La sfîrșitul acestor restituiri comentate trebuie să mai scriem și despre o altă informație. Pe ea o descoperim inserată în același stilionar, sub titlul *Visitatoria ecclesiarum*, sub numărul 296 (f. 103 v. — 104). Se referă la „bisericile ortodoxe maghiare“ din Transilvania, adică la ceea ce am înțelege astăzi sub numele de calvini. În sfera de competență a lui Matei *Thoronneus* sînt cuprinse, printre altele, și „quibusdam [ecclesiis] valachicis Caransebesiensibus, Lugasiensibus“. Ar fi vorba despre grupul mai compact și organizat al reformaților români bănățeni care își tragea originile nu din ortodocși, ci din catolicii români ai districtelor mai sus arătate.

ADRIAN ANDREI RUSU

ANEXE

1. Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, acordă un privilegiu de vizi-tațiune canonică unui episcop ortodox.

Sigismundus Bathory etc. universis et singulis etc.

Cum nos inducti vitā eruditione morum honestate honorabilis T., cuius videlicet assiduis laboribus dei benignitate veritas evangelii ad Valachos quoque pervenit eundem T. ad humillime nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum supplicationem in episcopum seu superintendens generalem ecclesiarum Valachalium regni huius nostri Transilvanie per alios literas nostras elegerimus episcopatum, quem hactenus discretis T. tenuit, ab eodem T. conferens ut igitur ipse T. in hoc functione sua commodius et utilius provedere et verbum dei in ecclesiis Valachalibus lingua Valachica pure et syncere propagare possit, vobis harum serie mandamus firmiter quatenus dum et quando prefatus T. aut nomine eius homo ipsius, vos quemlibet vestrum in presentibus requisiverit eidem T. et homini suo in hac functione sua episcopali omni auxilio adesse et ipsos ad docendum verbum dei et reservandum sacramenta atque ceremonias iuxta consuetudinem christiani immo universis et singula que sui muneris extiterint exequendi admittere et personas ipsorum ab omnibus violentiis tuere et defendere. Quin potens sicubi necessitas postulaverit securitatis gratia ad loca tuta deducere et concomitari facere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibentis restituitis.

Datum etc.

B.C.U. Colecții speciale, ms. 999, f. 34 v. — 35, nr. 127.

2. Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, acordă un privilegiu de vizitațiune canonică unui episcop ortodox.

B.C.U. Colecții speciale, ms. 999, f. 104, nr. 297. Aproape identic cu nr. 1, cu mici variații în formule și mai ales în abrevieri.

3. (Sigismund Báthory, principele Transilvaniei,) dă de știre tuturor că repune în preoție pe popa Toma din Chioar, după cea de-a doua căsătorie a sa.

Nos, etc., memorie etc. quod et si contra divina et humana iura apud presbiteros grece secte invalverit ut singuli presbiterorum mortua priore uxore se secundam duxerint ab officio removeantes. Tamen nos, cum ad nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis preterea factam, tum vreo ex autoritate et juris dictione nostra cui Valachi et prebiteri in hoc regno nostro commorantes subiacere dignoscuntur, discretus Thomam pastorem possessionis nostre¹ T., ad arcem nostram T. pertinentis, propter nuptias secundas munere pastoratus antea privatum in integrum restituemus ac eidem id ammoveamus duximus et concedendum ut ipse Thomas presbiter non obstante eo quod secundam duxerit uxorem eodem iure et facultate quibus antea in eadem possessione T. pastorem egit instar aliorum rursus sacerdotis officio presbiteratus fungi ac omnia qui sui muneris et vocationis fore censebuntur etiam in posteris exequi possit et valeat prout ammovimus et concedimus presentium per vigorem. Quocirca vobis magistris egregiis nobilibus, comitibus, vicecomitibus et iudices nobilium quorum cuique comitatum, item Christophoro Kereztery, capitanei arcis nostre Keowar, necnon honorabili Spiridon, episcopo ecclesiarum Valachalium, modernis scilicet et futuris, harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus vos quoque prefatum Thomam in officio presbiteratus modo premissa per nos ipsi restituito et collato ille se conservare et per eos quorum interest observare facere liberam que ipsi in eo procedendi facultatem concedere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi presentibus etc.

Datum Albe Iulie etc.

B.C.U. Colecții speciale, ms. 999, f. 104 — 104 v., nr. 298.

1. Cuvînt scris deasupra rîndului.

RELATIONS DE LA COUR DU PRINCE SIGISMUND BÁTHORY AVEC LA HIÉRARCHIE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE AU DEBUT DE LA DERNIÈRE DÉCENNIE DU XVIe SIÈCLE

(Résumé)

L'article renseigne et porte sur trois documents émis vers 1592 pour l'Eglise orthodoxe roumaine de Transylvanie, dont deux sont des privilèges de visite ecclésiastique, et le troisième est une ordonnance de remise en dignité ecclésiastique d'un prêtre roumain marié une seconde fois après veuvage. On révèle l'appui intéressé accordé par la cour princière, et surtout l'abus et l'arbitraire exercés dans l'organisation de l'administration ecclésiastique orthodoxe, de même que la grave violation de l'autorité des prélats et des canons spécifiques par la cour.